

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРЕСОСТІЙКОСТІ У КУРСАНТІВ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF STRESS RESISTANCE IN CADETS DURING STUDY AT A HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTION

Формування монетарної культури особистості в сучасному соціально-економічному вимірі є актуальним викликом. Теперішні студенти в найближчому майбутньому будуть обіймати активні позиції в суспільстві. Саме студентський вік є сенситивним для формування монетарної поведінки особистості, оскільки саме у цей час суб'єкт навчально-професійної діяльності включається в економічну сферу суспільства, виступаючи також суб'єктом економічної діяльності. Дослідження психологічних предикторів (вихідної характеристики індивіда та її оточення, через яку здійснюється спроба передбачити іншу (очікувану) характеристику того самого індивіда), монетарної спрямованості особистості студентів не є досить поширеними, та залишаються поза увагою науковців. Авторами представлено результати емпіричного дослідження визначення психологічних предикторів монетарної спрямованості особистості. Визначено мету та розкрито основні методики дослідження визначено показники монетарної спрямованості студентів, серед яких визначено: мотиви нужди, прагматичні мотиви, підприємницькі мотиви, мотиви незалежності та самоствердження, уникнення грошей, гроші як статус, поклоніння грошам, стурбованість грошима, грошова одержимість, влада, економність, неадекватна поведінка, позитивне і раціональне ставлення до грошей, фіксація на грошах, тривожність через гроші, напруга через гроші, терапевтична функція грошей. Досліджено, що структура монетарної спрямованості студентів містить п'ять факторів – «Переоцінювання значення та занепокоєність грошима», «Інструментальна монетарна мотивація», «Монетарна мотивація самоствердження», «Монетарне відчуження», «Монетарна мотивація збагачення». Виявлено психологічні предиктори компонентів монетарної спрямованості студентів. Емпірично перевірено припущення, про те, що такі якості до здатності як психологічне благополуччя, особистісна зрілість та вольові якості можуть зумовлювати актуалізацію тих чи інших компонентів монетарної спрямованості.

Ключові слова: ставлення, монетарна спрямованість, гроші, студенти, психологічні предиктори.

The formation of the monetary culture of the individual in the modern socio-economic dimension is an urgent challenge. Current students will occupy active positions in society in the near future. It is the student age that is sensitive for the formation of the monetary behavior of an individual, since it is at this time that the subject of educational and professional activity is included in the economic sphere of society, acting also as a subject of economic activity. Studies of psychological predictors (the original characteristic of an individual and his environment, through which an attempt is made to predict another (expected) characteristic of the same individual), monetary orientation of the personality of students are not common enough, and remain outside the attention of scientists. The authors present the results of an empirical study of the determination of psychological predictors of a person's monetary orientation. The goal is determined and the main research methods are disclosed. In the presented research results, the indicators of monetary orientation of students are determined, among which are determined: motives of need, pragmatic motives, entrepreneurial motives, motives of independence and self-assertion, avoidance of money, money as a status, worship of money, preoccupation with money, money obsession, power, frugality, inadequate behavior, positive and rational attitude to money, fixation on money, anxiety due to money, tension due to money, therapeutic function of money. It was investigated that the structure of monetary orientation of students contains five factors – "Overestimation of the value and anxiety about money", "Instrumental monetary motivation", "Monetary motivation of self-affirmation", "Monetary alienation", "Monetary motivation of enrichment". The psychological predictors of the components of students' monetary orientation were revealed. It has been empirically verified the assumption that such qualities as psychological well-being, personal maturity, and strong-willed qualities can determine the actualization of certain components of monetary orientation.

Key words: attitude, monetary orientation, money, students, psychological predictors.

УДК 159.923
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.11>

Гачак-Величко Л.А.

к.юрид.н.,
старший викладач кафедри
морально-психологічного забезпечення
діяльності військ
Національна академія сухопутних військ
імені Петра Сагайдачного

Вивчення особливостей стресостійкості курсантів у фазі їх професійної зрілості є актуальним, оскільки обрана ними професія відноситься до стресогенних форм соціальної роботи та відноситься до групи професій з підвищеним впливом стресових факторів. Врахування виявлених психологічних особливостей стресостійкості курсантів може стати основою цілеспрямованої роботи з ними з метою розуміння та перетворення структури стресостійкості та факторів, що її визначають у період навчання, а також прогнозування професійно-психологічної придатності курсантів до обраної професії.

Стрес – це стан індивіда в екстремальних умовах, що проявляється на фізіологічному, психологічному та поведінковому рівнях. Фізіологічний стрес асоціюється з реальним подразником. Психічний стрес характеризується тим, що людина на основі індивідуальних знань і досвіду оцінює майбутню ситуацію як загрозливу і складну. Психологічна стійкість – це стійкість людини до впливу соціального середовища, а також до впливу суб'єктів міжособистісної взаємодії.

Проблема стійкості до стресу набуває все більшого науково-практичного характеру

у зв'язку з безперервним зростанням соціальних, економічних, екологічних, технологічних, особистісних екстремальних умов нашого життя і істотною зміною змісту та умов праці представників багатьох професій. Збільшується кількість можливих проблемних ситуацій, зростає професійно-особистісна значущість і відповідальність за результати та наслідки діяльності, що може призвести до особистих конфліктів.

Проблема дослідження стресу привертала і продовжує привертати увагу багатьох вчених, серед яких: Х. Сельє, Т. Холмс, Р. Райх, Вейтс та інші. Поняття стресостійкості вивчали такі вчені, як: В. Корольчук, О. Кочарян, В. Мерлін, В. Мозговий, С. Анохіна, Б. Зільберман, В. Самохвалов, І. Заболотський, О. Тімченко, Р. Лазарус та інші.

Стресостійкість можна визначити як особистісну якість, яка забезпечує гармонійне співвідношення всіх компонентів психічної діяльності в емоційній ситуації і тим самим сприяє успішному виконанню діяльності.

В. Крайнюк під стресостійкістю розуміє «комплексну якість особистості, що характеризується необхідним ступенем адаптації індивіда до впливу екстремальних та кумулятивних зовнішніх і внутрішніх факторів у процесі життєдіяльності за рахунок рівня активації ресурсів організму і психіки особистості, що виявляє стан і працездатність особи» [4, с. 36].

Стійкість у більш широкому сенсі сприймається як функція двох змінних – середовища та внутрішньої структури системи. Стійкість можна визначити як особливу організацію існування як системи, що забезпечує її функціонування максимально ефективно. Відповідно, стресостійкість можна розглядати як окремий випадок психологічної стійкості, що проявляється під впливом стресових факторів [2, с. 167].

На наш погляд, стресостійкість слід розглядати як наявність здатності протистояти умовам середовища з урахуванням сукупності тих факторів, які впливають на особистість протягом певного часового інтервалу (у нашому випадку термін навчання курсантів). Виходячи з такого розуміння невід'ємною складовою стресостійкості виступає нервово-психічна стійкість.

Існує таке поняття як система – це сукупність деяких елементів, які пов'язані і взаємодіють один з одним, утворюючи деяку цілісність. Розглядаючи феномени «стійкість» і «стійкість до стресу», можна сказати, що стабільність – це організація існування індивіда як системи. А окремим випадком психологічної стійкості та її структури вважається стійкість до стресу [7, с. 152].

Аналіз вітчизняної та зарубіжної літератури дозволив виявити низку суб'єктно-діяльнісних

та особистісних властивостей, що визначають рівень стресостійкості, серед яких:

- індивідуальні риси характеру;
- сфера мотивації та потреб;
- рівень тривожності;
- локус-контроль;
- самооцінка та її рівні;
- інтелектуальний рівень особистості;
- комунікативний потенціал особистості [8, с. 203].

Стресостійкість курсантів у навчальній діяльності є комплексною властивістю особистості, яка включає такі особистісні компоненти, як: низька особистісна та ситуативна тривожність, низька нервово-психічна напруга, адекватна самооцінка, емоційна стійкість.

Факторами, що впливають на розвиток стресостійкості є: зовнішні – педагогічний вплив, міжособистісна взаємодія, система діяльності у ВНЗ, стимулювання, а також внутрішні – психофізіологічні, соціально-психологічні, психолого-педагогічні особливості особистості.

Специфіка обраної професії представлена в професіограмі правоохоронної діяльності, яка включає:

- 1) владний характер професійних повноважень;
- 2) нестандартність та екстремальний характер діяльності;
- 3) висока персональна відповідальність;
- 4) проведення великого обсягу складної та різноманітної роботи в умовах гострого дефіциту інформації та часу [1, с. 13].

На наш погляд, психологічну стійкість слід розглядати як здатність курсанта керувати своїм психічним станом, зберігати оптимальне функціонування організму та психіки у несприятливих умовах у мирний та воєнний час. Для військово-професійної підготовки курсантів, що включає як навчальну, так і службову діяльність, характерні досить високі інтелектуальні та емоційні навантаження. Вони створюють умови для виникнення стресових ситуацій, що супроводжуються психологічною та емоційною напруженістю студентів-курсантів [6, с. 81]. Психологічні та емоційні навантаження значно підвищуються в період практики, яка пов'язана з високою відповідальністю за прийняття самостійних рішень, що визначають не лише успішність виконання навчальних завдань, а й безпеку життя своїх товаришів по службі. Ці обставини змушують замислитись про способи підвищення психологічної стійкості до стресогенних факторів навчальної та службової діяльності курсантів.

Зважаючи на це, ми здійснили психологічне дослідження з метою виявити психологічні особливості стресостійкості курсантів. Зважаючи на це, нами пропонується наступна гіпотеза: зважаючи на умови навчання та навчаль-

но-професійну відповідальність, курсанти вищих військових навчальних закладів схильні до психологічної стабільності та характеризуються переважно високим рівнем стресостійкості, котрий впливає з багатьох психофізіологічних факторів.

Задля підтвердження нашої гіпотези, ми обрали курсантів 3-го курсу та використали наступні методики дослідження:

1. Опитування респондентів в психологічній бесіді.

2. Бостонський тест на стресостійкість «Аналіз стилю життя».

3. Особистісний опитувальник Кеттелла.

4. Особистісний опитувальник Айзенка.

Результати дослідження. 1) Провівши опитування респондентів в психологічній бесіді серед курсантів 3-го курсу, ми дійшли до наступних висновків: більшість курсантів відзначають високу фізичну стомлюваність. При цьому 50,0% респондентів відзначають втрату просторової орієнтації в середньому до 5 хв, понад 80,0% зазнають високих психоемоційних навантажень. Практично всі курсанти вважають, що монотомія, що супроводжується короткочасним засипанням, гіпокінезія (стан недостатньої рухової активності) також можуть серйозно впливати на психічний стан, викликати дискомфорт і професійні помилки. Наявність у себе яких-небудь фобій курсанти частіше заперечують, іноді недостатньо чітко усвідомлюють їх чи вагаються з відповіддю. Деякі курсанти відзначають стан підвищеної тривожності. Але саме через подолання страху та вироблення навичок, що забезпечують успішне виконання діяльності, формується професійна стійкість фахівця. До причин психологічних проблем курсанти відносять наявність психотравмуючих факторів, індивідуальні особливості особистості (темперамент, риси характеру), надмірний контроль з боку, відсутність емпатії та недостатню психоемоційну підтримку з їхнього боку.

2) У результаті дослідження стресостійкості за допомогою тесту «Аналіз стилю життя» виявилось, що 76% випробовуваних мають нормальну стресостійкість, яка відповідає за

рівень зайнятості активної людини, а 24% респондентів мають низьку стресостійкість, це означає, що багато респондентів переживають стресові ситуації і не дуже їм опираються. Курсанти добре адаптуються до зовнішніх впливів, які можуть шкідливо впливати на психіку, легко долають стресові ситуації, швидко відновлюють душевну рівновагу, зберігають свою цілісність і життєздатність. Вони можуть працювати в екстремальних умовах, в яких їм доводиться вирішувати складні та відповідальні завдання.

3) Результати особистісного опитувальника Кеттелла наведені у нижче у таблиці 1.

З таблиці 1 видно, що найбільш поширеними є такі фактори, як недбалість, жорсткість, консерватизм, домінування, високий рівень самоконтролю, спокій. Можна припустити, що опитувані характеризували себе життєрадісністю, спокійно, реалістично, мали орієнтацією на зовнішню дійсність з сильною конкретною уявою, практичністю, спрямованістю на конкретну реальну діяльність, силою волі, вірою в себе і свої сили, стійкістю до традицій, переважна більшість курсантів характеризуються цілеспрямованістю, саморішучістю, іноді деякою жорсткістю і байдужістю до інших, наполегливістю, іноді конфліктністю, низькою мотивацією.

4) Далі в дослідження нами було додано особистий опитувальник Айзенка, задля того, щоб порівняти результати з попереднім дослідом та співставити отримані результати. Результати опитування наведені нижче у таблиці 2.

З таблиці 2 видно, що більшість курсантів є екстравертами з високою емоційною стійкістю. Згідно з отриманими результатами, 78% опитаних є екстравертами і характеризуються низькою характеристик: комунікабельність, активність, жвавість. Вони безтурботні, запальні, на них не завжди можна покластися. Вони зосереджені на почуттях і емоціях. Інтроверсія виявлена у 10% досліджуваних і характеризується низькою ознак: наполегливістю, жорсткістю, суб'єктивізмом, скромністю, дратівливістю. Інтроверт холодний, сором'язливий, замкнутий, не піддається раптовим імпульсам, любить порядок, але надійний.

Таблиця 1

Відносна кількість курсантів з вираженими особистісними факторами щодо опитувальника Кеттелла (%)

Особистісні фактори	Кількість %	Особистісні фактори	Кількість %
замкнутість	59	підозрілість	68
абстрактне мислення	70	практичність	79
емоційна стабільність	80	дипломатичність	50
домінантність	75	спокійність	78
експресивність	60	консерватизм	88
низька нормативність поведінки	55	конформізм	75
жорстокість	69	розслабленість	90

Відносна кількість курсантів з переважаючими характеристиками щодо особистісного опитувальника Г. Айзенка

Психологічна характеристики	Відносна кількість курсантів
Екстраверсія	78%
Інтроверсія	10%
Емоційна стабільність	89%
Емоційна нестабільність	9%

Емоційна стійкість виражена у 89% досліджуваних, що вказує на те, що вони емоційно зрілі, спокійні, стійкі в полі, працездатні, орієнтовані на реальність і не схильні до прикрих дрібниць. Натомість емоційна нестабільність характерна для 9% опитуваних, що свідчить про значне переважання емоційно стабільних курсантів, які свідомо та професійно виконують свої обов'язки, при цьому контролюючи власні емоції та ірраціональні почуття.

Порівнюючи проведені опитувальники, ми дійшли до висновку, що обидва вони не суперечать один одному та в цілому відбивають однакову картину рівня стресостійкості курсантів 3-го курсу. Отримані результати показують, що молоді курсанти з високою та низькою стресостійкістю відрізняються від усіх психологічних рис лише екстраверсією та нерво-психічною стійкістю.

До структури стресостійкості з високим рівнем входять наступні дванадцять факторів: нервово-психічна стійкість, стриманість, жорсткість, екстраверсія, емоційна стабільність, підозрілість, боязкість, товариськість, розслабленість, спокій, підпорядкованість, нейротизм.

Отримані результати ми пояснюємо, по-перше, високим рівнем вимог, що висуваються до особи курсанта, який навчається у відомчому виші, і, по-друге, статутним характером службової та навчальної діяльності. Зазначені фактори привчають курсантів стійко переносити ті чи інші труднощі, виважено сприймати проблемні ситуації, контролювати свої емоційні реакції, виявляти волюві зусилля під час зустрічі з перешкодами.

Дослідження стресостійкості курсантів, дозволило виділити сім компонентів психологічної готовності до їх професійної діяльності:

– мотиваційний компонент включає систему мотивів, стимулюючих професійну активність курсанта, позитивне ставлення до службової діяльності;

– професійно-ціннісний: переконаність курсанта у правильності вибору військової професії, військової спеціальності, впевненість, що саме у цій спеціальності він зможе максимально повно реалізувати свої здібності, усвідомлення соціальної значущості своєї професійної діяльності та необхідності її виконання як свого суспільного та професійного обов'язку;

– емоційний: патріотичні почуття, відповідальність за збереження безпеки Батьківщини, гідне ставлення до військової служби;

– волювий: вміння мобілізувати свої сили для виконання службової діяльності, долати труднощі та сумніви;

– когнітивний (пізнавальний): сукупність знань, необхідних та достатніх для роботи на початку самостійної діяльності та для подальшого вдосконалення професійної майстерності;

– операційний: система умінь та навичок, необхідних для ефективного здійснення професійної діяльності;

– особистісний: професійно-важливі, індивідуально-психологічні особливості особистості офіцера, такі як спостережливність, хороша пам'ять, оптимізм, рішучість, енергійність та інші [3, с. 168].

Обчислення окремих компонентів готовності носить умовний характер, оскільки вони взаємопов'язані і взаємообумовлені. Виключення готовності будь-якого із зазначених компонентів чи зниження рівня їх сформованості тягне у себе зниження успішності, відповідно, і результативності професійної діяльності курсантів.

Виходячи з цього, виділення компонентів психологічної готовності курсантів до професійної діяльності ґрунтується на розумінні того, що дана характеристика особистості виступає складною структурно-рівневою діяльністю, яка проходить тривалий період становлення, вдосконалення та розвитку.

Формування готовності курсантів до професійної діяльності має здійснюватися протягом усього часу навчання у військовому виші як система професійної підготовки у диференціації та індивідуалізації [5, с. 374].

Висновки з проведеного дослідження.

Психологічну стійкість курсантів слід розглядати як важливу особистісну якість, що формується у процесі діяльності. В процесі дослідження, нами було використано наступні методики: Опитування респондентів в психологічній бесіді; Бостонський тест на стресостійкість «Аналіз стилю життя»; Особистісний опитувальник Кеттелла; Особистісний опитувальник Айзенка. Кожну з методик ми провели у повній відповідності до рекомендацій та отримали результати, котрі частково підтверджують висунуту нами гіпотезу. Отримані результати

свідчать про те, що зважаючи на умови навчання та навчально-професійну відповідальність, курсанти вищих військових навчальних закладів схильні до психологічної стабільності та характеризуються переважно високим рівнем стресостійкості, котрий впливає з багатьох психофізіологічних факторів. Проаналізувавши результати опитувальників, ми дійсно виявили достатньо високий рівень стресостійкості студентів, для якого характерні спокій, цілеспрямованість, екстраверсія, психологічна стабільність, абстрактне мислення, спокій тощо. У свою чергу було виявлено досить високий рівень жорстокості та консерватизму, що свідчить про умови навчання, які психологічно тиснуть на курсанта та роблять аспект на його конформізмі, який також є поширеним явищем серед респондентів. Виходячи з цього, психологічна стресостійкість – це суттєва передумова цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості та ефективності. Вона допомагає людині успішно виконувати свої обов'язки, правильно використовувати знання, досвід, особисті якості, зберігати самоконтроль та перебудувати свою діяльність у разі непередбачених перешкод. Психологічна підготовка курсантів у вузі має дозволяти формувати кожен елемент готовності. Успішність цього процесу залежить від початкового рівня розвитку професійно-важливих якостей, від рівня навченості, наявності матеріально-технічної бази, від індивідуальних характеристик майбутнього військового спеціаліста. Зважаючи на актуальність та важливість зазначеної проблематики, вважаємо за доцільне продовжувати дослідження у назначеному дискурсі, так як вона має чималі наукові перспективи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білова М. Е. Психологічні особливості осіб з різним рівнем стресостійкості (на прикладі працівників стресогенних професій): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2007. 20 с.
2. Конаржевська В. І., Сіренко А. Є. Критичне мислення як складова формування комунікативних якостей військового лідера. *Педагогіка та психологія* : збірник наукових праць. Харків, 2017. Вип. 58. С. 90–99.
3. Корольчук В. М. Копінгові особливості адаптивних ресурсів стресостійкості особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. Вип. 1. С. 164–171.
4. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості : монографія. Київ : Ніка-Центр, 2007. 432 с.
5. Наугольник Л. Б. Індивідуальні відмінності в реагуванні на стрес у представників студентської молоді. *Психолого-педагогічні умови розвитку освітнього простору держави* : кол. монографія. за заг. ред. З. Ковальчук. Львів: Ліга-Прес, 2015. С. 367–388.
6. Наугольник Л. Б., Бурбан Н. В. Особливості емоційних переживань у життєдіяльності студентської молоді. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна* : збірник наукових праць. Львів : ЛьвДУВС, 2015. Вип. 2. С. 77–88.
7. Петришин В. В. Формування стресостійкості у курсантів вищих навчальних закладів МВС України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2015. Випуск 1. С. 151–158.
8. Черпіта М. М., Гурич А. Ю., Джеджула О. М. Стресостійкість. Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Соціально-гуманітарні науки. 2013. Вип. 2. С. 202–208.